

Hikemî Üsluba Yön Veren Bir Şairin Kalemінде Yiğitlik ve Mertlik İle İlgili Algılar: Koca Ragıp Paşa'da Mertçe Eda *

ERDEM SEVİMLİ**

Perceptions Regarding Valour And Bravery in the Text of A Poet Who Directed Hikemi (Erudite) Style: Valorous Manner In Koca Ragıp Pasha

Ö Z E T

Divan şiirinde Nâbî'den sonra hikemî üslubu şiirlerinde başarıyla ele alan şairlerden biri Koca Râgıb Paşa'dır. Râgıb Paşa, yaşadığı yüzyıla Hikemî tarz ile damga vurarak hikmetli şiirin öncüsü ve Nâbî'nin bu yüzyıldaki güçlü takipçisi olmuş, berceste mısralarıyla göz doldurmuştur. Onun, irsâl-ı mesel şeklinde ifadesini bulan bu tarza en büyük katkısı, fikri şiire dönüştürmesi olmuştur. Bu dönüşümü sağlayan Râgıb Paşa'nın Hikemî üsluba kattığı yönlerden biri de yiğitlik ve mertlik olgusudur. Bu olguları şair, mertçe bir eda ile dillendirmiş, hikemî üslubu ile harmanlamıştır. Divânı'na bakıldığında merlik ve yiğitlik ile ilgili söylemleri şiir tarzı gereği veciz bir şekilde dillendirildiği görülür. Kaynaklara göre mertçe edanın hâkim olduğu bu şiirlerin Emevîler dönemi siyâsî anlayışından temellerini aldığı görülmektedir. O devirde şairlerin halifeleri överken kullandıkları övgü kalıpları, daha sonra Fars ve Türk şiirinde de devam ettirilmiştir. Râgıb Paşa'da bu söylemelerin, memduhun yiğitliği ve kendisinin şairlik tabiatına yönelen yönleri olmak üzere mertçe bir edayla tasvir edildikleri görülmektedir. Bu makalede bu yönler örnek şiirlerden hareketle incelenmiştir. Bu incelemelere ayrıca Râgıb Paşa'nın hikemî üslubundan yansıyan yönler de eklenmiştir.

A B S T R A C T

One of the poets who successfully handled the Hikemi (erudite) style in his poems in Divan poetry after Nâbî is Koca Râgıb Pasha. Râgıb Pasha, who left his mark on the century he lived in with Hikemî style, became the pioneer of erudite poetry and a strong follower of Nâbî in this century, making a strong impression with his berceste (distinguished) verses. His greatest contribution to this style, which found its expression in the form of irsâl-ı mesel (parable), was the transformation of the idea into poetry. One of the aspects that Râgıb Pasha, who provided this transformation, added to the Hikemi style is the phenomenon of bravery and valor. The poet expressed this phenomenon in a valorous manner and blended them with his hikemî style. When we look at his Divan, it is seen that his discourses about valor and bravery are expressed concisely due to his poetic style. According to the sources, it is seen that these poems, in which the virtuous tone is dominant, are based on the political understanding of the Umayyad period. The praise patterns used by the poets in that period while praising the caliphs, later it was continued in Persian and Turkish poetry. It is seen that these that these expressions in Râgıb Pasha discourses are depicted in a valorous manner, including the bravery of the memduh (panegyric) and his poetic nature. In this article, these aspects are examined based on sample poems. In addition to these reviews, aspects reflected in the hikemî style of Râgıb Pasha were added.

* Makalenin Geliş Tarihi: 10.09.2021 / Kabul Tarihi: 28.10.2021.

** Dr., Milli Eğitim Bakanlığı, (sindan4446@gmail.com), Orcid Id: 0000-0003-0363-4511.

ANAHTAR KELİMELEER

Koca Râgıb Paşa, Hikemî üslup, Mertçe eda, Yiğitlik, Mertlik.

KEYWORDS

Koca Râgıb Pasha, Hikemi style, Valorous manner, Bravery, Valor.

Giriş

Râgıb Paşa hem şair, hem düşünür hem de devlet adamlığı vasıflarını bünyesinde toplamasıyla Osmanlı tarihinde tek sayılır (Yorulmaz 1989: 2-30). Şair, Hikemî tarzdan etkilenmiş ve hikmetli şiirin öncüsü Nâbî'nin bu yüzyıldaki güçlü takipçisi olmuştur. Onun bu konudaki beyitlerinde berceste mısralar ön plana çıkar. Şairin, irsal-ı mesel şeklinde ifadesini bulan bu tarza en büyük katkısı, fikri şiire dönüştürmesi olmuştur. Bu yönüyle Râgıb Paşa, devrin Nâbî mektebinin en güçlü şairi olma vasfını kazanmıştır. Nâbî'de hikmet, Koca Râgıb Paşa'da akl-ı selîmin ifadesi olarak kendine yer bulmuştur (Demirbağ 1999: 47). O, devrinde hayli revaçta olan Sebki Hindî akımının mazmunlarla dolu anlatımına iltifat etmemiş, halkın içinden bir kişi olarak onun sosyal problemlerini uygun bir dille şiire yansıtabilme başarısını gösterebilmiştir (Yorulmaz 1989: 35). Yorulmaz'ın bu görüşlerine karşı Beyhan Keskin ise, Râgıb Paşa'da Nâbî ve Saib-i Tebrizî'den etkilenme yoluyla gelişen hikmetli söyleyişlerle süslenen bir Hint üslubunun bulunduğunu belirtir¹ (2008: 151).

Râgıb Paşa, sadece iyi bir devlet adamı olarak değil nükteleri, zengin kitaplığı, hukuk bilgisi, şairliği ve sohbetleriyle de İstanbul'a ve Osmanlı kültürüne katkıda bulunmuştur. Görev yaptığı her yerde âlimler, mutasavvıflar ve şairlerle dostluk kurmuş, kendisine pek çok kitap ve şiir ithaf edilmiştir. Doğu'ya ait engin bilgisi yanında Avrupa'dan kitaplar getirterek Batı âleminde ve fikir adamlarından faydalanmaya çalışmış

¹ Râgıb Paşa az da olsa devrin önemli üslup özelliği olan şuhâne tarzda şiirler de yazmıştır. Divânı'nda bu tarzda yazdığı beyitler için bk. (G.59/5- G.147/7). Şair, 147. gazelinin 7. beytinde sevgilinin vuslatının *câme-hâb* üzerindeki görüntüsünün haşre kadar ayı bile uyanık hâlde tutacağını belirtmektedir. Bu söylem hayalin şuhâne tarzda ulaştığı estetik boyutu göstermesi yönüyle oldukça dikkat çekicidir. Bu durum, Râgıb Paşa'nın bu konuda ne kadar zengin hayaller kullandığının ve başarılı olduğunun da göstergesidir. Beyitler ve şuhâne tarz bağlamında açıklamaları için bk. (Sevimli 2021).

olan şair, İngiltere *Kavânin-i Bahriyyesi* gibi askeri ve teknik kitaplar yanında Grotius, Voltaire ve Newton gibi aydınların eserlerini tercüme ettirmiş; din, kültür, sanat adamlarını himaye etmiştir. Râgıb Paşa'nın edebiyat, tarih, din, aruz gibi çeşitli ilim alanlarında manzum ve mensur birçok eseri bulunmaktadır: *Dîvân*, *Münşeât-ı Râgıb*, *Fethiyye-i Belgrad*, *Huneyniye ve Tâifiye*, *Tahkîk ve Tevfîk*, *Mecmûa-i Râgıb Paşa*, *Sefînetü'r-Râgıb ve Defînetü'l-Metâlib*, *Aruz Risâlesi*, *Tercüme-i Matla-ı Sa'deyn*, *Tercüme-i Ravzatü's-Safâ* (Yılmaz 2018: 190). Pek çok şiiri darb-ı mesel hükmünü kazanarak dilden dile dolaşmıştır. Devrinde fıkralarıyla ve nazireleriyle Haşmet ve Fıtnat Hanım, Râgıb Paşa'yı takip etmişlerdir. O, Namık Kemal ve Encümen-i Şuara şairlerine kadar birçok şairi etkilemiş usta bir şairdir (Demirbağ 1999: 52-53; Yorulmaz 1989: 37).

Râgıb Paşa, klasik edebiyatın bugüne kadar yetiştirdiği seçkin şairlerinden biridir. Aşağıdaki beytinde kullandığı doyurucu ifadeler bunu aşikâr kılması yönüyle önem arz etmektedir. Şair, "hamurumuz, gamın mayasıyla yoğrulmuş, nurla beslenen fitratımız elem tandırında pişmiştir" derken Divan şiirinde söz incisini ipliğe dizen pek çok usta şairden geri kalmadığını kanıtlar:

*Olmuş sirişte mâye-i gamla hamîrimiz
Perverde-i tennûr-ı elemdir fatîrimiz (G.83/1)*

Râgıb Paşa, klasik edebiyatın mazmunlarını ustaca kullanmış, başarılı bağdaştırmalar yapmış ve bunları hikmetli üslubu ile harmanlayarak hekimâne söylemi merdâne edayla bütünleştirmekte oldukça başarılı olmuştur. Şarap gemisinin mehtabın kuvveti ile yol aldığını belirten ve kadeh denilen gemiye fanustan bir gömlek/yelken biçen şair, aynı mahareti hikmetli söylemlerini mertçe edayla süslediği şiirlerinde de göstermiştir.

*Yürür keştî-ı sahbâ kuvvet-i mehtâb ile Râgıb
Olur bu zevraka pirâhen-i fânûsdan yelken (G.126/9)*

Onun hikmet yüklü şiirleri Bağdatlı Ruhî'nin *Terkib-i Benti'*nde ya da ilerleyen asırlarda sadık bir takipçi olarak izinden gittiği Nâbî'de olduğu gibi toplumsal konulara çözüm arayan ya da bulmaya çalışan bir rehber niteliği de taşımaktadır. Bu doğrultuda şairin, "Çok yüklü/ağır dal gibi belimi kırdı, ehliyet ve marifetin getirdiği kazanç nasipsizlik mi oldu" şeklinde ifade ettiği kavram dikkat çekicidir. Râgıb Paşa'nın bu

söyleminde sosyal hayata ait meselelere getirdiği bağdaştırmalar başlı başına bir hikmet niteliğindedir:

Şâh-ı pür-bâr gibi itdi şikeste kaddim

Oldı hurman mı müsmir hüner ü ehliyyet (G.15/8)

Râgıb Paşa, “ilim” denilen ışığı, nisan yağmuru misali kendilerine özel kılan insanlar, güneşten yoksundur“(G.104/2) derken, bilim adamlarını güneş misali dünyayı kapsayan bir nitelikte donatarak hem hikmetli veciz bir sözü dillendirmekte hem de nasihat içerikli anlatımı ile ideal bir insanda olması gereken nitelikleri gözler önüne getirmektedir. Râgıb’ın bu tarz sanatkârlık ürünü başarılı söylemleri Divanı’nda bir hayli yer kaplamaktadır:

Râgıb Paşa, pek çok şiirinde hayata bakışını ve yaşam felsefesini de ortaya koymuştur. Şairin bu tarz söylemleri, hikemî tarzda olduğu gibi fikir yüklüdür. Şair, “temiz gönüllü kimseler aşırı ilgi / düşkünlük ile her yana yayılmış yaygın bir şöhrete sahip olurlar. Benim için (ise) yeni ayın bî-tâb hâli yücelik sembolüdür” derken ilk mısraında görüldüğü gibi söylemlerine hikemî tarz gereği vecize niteliği verir:

Za’f ile rûşen-zamîrân şöhre-i âfâk olur

Şekl-i bî-tâbî meh-i nev gibi rif’atdır bana (G.2/4)

Râgıb Paşa, âlim bir kimse olarak hayatında güçsüzlere yardım eli uzatmanın gereğinden pek çok şiirinde bahsetmiştir. Ona göre “akıl sahiplerinin hoşnutluğu/zevki; zayıfı/güçsüzü kırmak olamaz, bu durum ummana düşen bir şişe gibidir”. Şair, mutlu olmayı ilme bağlarken, gücü elinde tutanların merhameti elinden bırakmamalarını belirtmektedir. Böylece şair hayata dair fikirlerini sıradan ince bir şişe misali itina ve dikkatle hikemî üslubunun niteliği ile bütünleştirerek ifade etmektedir:

Ferâh-ı havsalakân eylemez za’îfi şikest

Misâl-i şişe ki bir bahr-ı bî-kenâre düşer (G.25/2)

Râgıb da pek çok Divan şairi gibi zamanın gidişatından memnun değildir. Dünyanın her zaman kendisini memnun etmeyeceğinin farkındadır. Bu yüzden şair, Allah’tan kendisini zamane insanların minnetinden kurtarmasını, yani onlara el açmadan alıkoymasını talep eder:

*Ben fakîri itme tek memnûn-ı ebnâ-yı zamân
Hâsıl itmezsen degil gam matlâbım Yâ Râb bana (G.1/2)*

Şair, yukarıdaki düşüncelerini devam ettirir. Râgıb Paşa, arzularında ölçülü olmayı yeğlemektedir. Çünkü ona göre her istediğinin olmasını istemek bir amaç değildir. Bu fikri şair, hayata bakışının temel dinamikleri olarak aşağıdaki beytine veciz bir şekilde eklemiş hâldedir:

*Râgıb u tâlib de olsam hırs u hâhiş eylemem
Çün degil hergiz husûl-ı matlabım matlab bana (G.2/5)*

Râgıb, inançlı bir insandır. Dünyaya bağlılık hususunda kadere razılığı, Allah'ın hükmüne havale etmiştir. Şaire göre "Allah'ın hükmünde rızaya uygunluk, mezheb-i insâfta ise ruhsat bulunmalıdır". Râgıb, Nâbî gibi inanan kalbin mutluluğuna inanmış bir kimse olarak Allah'ın rızasına giden yolu, insaflı olma gibi dinin de emrettiği üstün bir değerliliğe bağlamaktadır. İfadeler, sosyal hayata dair olguların hikmetle yoğrulmuş timsalleri nispetindedir ve son derece vecizdir. Râgıb'ı şiir arsasında yetkin kılan da bu üslup özelliği olmuştur:

*Rızâya hükm-i kazâda muvâfıkız ammâ
Biraz da mezheb-i insâfda mesâg ararız (G.80/3)*

İnsan dünyaya yeme içme için gelmemiştir. Şair, bu olgunun önemine işaret ederken böyle bir düşünceye sahip olan kimseyi zevksizlikle itham etmektedir. Böylece Râgıb Paşa, hayattaki amacına dair düşüncelerini pek çok beytinde olduğu gibi hikmetli ve her biri vecize niteliği taşıyan sözleriyle harmanlayarak sunma yoluna gitmektedir:

*Ne bilür lezzet-i kemâli nedir
Her kimüñ fikri hord u hâb iledir (G.62/7)*

Bu çalışmamızda önce Râgıb Paşa'nın hikemî tarzda yazdığı şiirlerinden hareketle Hikemî tarzın çerçevesi çizilecek, sonrasında mertlik ve yiğitlik olguları çerçevesinde Râgıb Paşa'nın bu tarzda yazdığı şiirlerinde kullandığı merdâne söylem örnek şiirlerden hareketle ortaya konulacaktır. Böylece Râgıb Paşa'nın ikinci şair olarak öncülük ettiği hikemî tarzın yiğitlik ve mertlik kavramları bağlamında taşıdığı mertçe eda bütünleştirilerek sunulacaktır.

1. Râgıb Paşa'da Hikemî Tarz

Kaynaklarda *bilgelik, hikmetli sözlerle kurulmuş şiir, şiirde yer alan felsefe, bilge ve bilgelik içeren ifade tarzı* gibi çeşitli kavramlarla tanımlanan atasözü niteliğindeki veciz söylemlerin hâkim olduğu şiir tarzının elbette en güçlü temsilcisi Nâbî olmuştur (Horata 2007: 492). Nâbî ile özdeşleşen bu akım, nasihat vericiliği sosyal hayatın dengesizlikleri ve insani değerlerin ve insanın yozlaşmışlıkları üzerine bina ederek yol göstericilik vasfını devam ettirmiştir. Nâbî'den sonra bu çığırı Sabit, Seyyid Vehbî, Râşid, Sâmi, Çelebizade Âsım, Münif, Hâmî, Haşmet, Fitnat Hanım, Sünbülzade Vehbî, Sürûrî, İzzet Molla gibi klasik şairler devam ettirmiştir (Yorulmaz 1996: 13). Râgıb Paşa ise Nâbî'nin açtığı bu hikmetli şiiri devam ettiren ikinci şair olarak göz doldurmuştur. Devrinin âlim ve şairlerinden olmasının yanında diplomat kimliğiyle de göz dolduran Râgıb Paşa; olgun kişiliğini şiirlerine de yansıtmayı başarabilmiş, mahallî üsluptan ziyade klasik estetiğe bağlı kalarak yazdığı hikemî şiirleriyle Nâbî takipçiliğinde âdeta öncü olmuştur. Fakat Nâbî etkisinde şiirler yazan diğer şairlerden farklı olarak, sadece bir taklitçi olarak kalmamış, kendi şairlik karakterini şiirlerine aktarabilmiştir. Atasözü ve deyimler bakımından şiirlerinin zenginliği onun anlatımını güçlendirmiştir. Nâbî'ye göre şiirleri daha sanatkârane olmamakla birlikte şiirlerinde tasannuya düşmeyen şair, güçlü, pürüzsüz ve açık bir söyleyişe sahiptir" (Yılmaz 2018: 43).

Koca Râgıb Paşa'nın pek çok beyti ya da mısraı vecize hükmündedir. İrsâl-ı mesel ya da temsil-i teşbih sanatlarını yoğunlukla kullandığı bu tarz manzumelerinde hikemî üslubun doyurucu dili ile vurucu söz yapısı hemen hissedilebilir. Aşağıdaki beyitleri hikemî üslubun veciz söz ya da söylem biçimiyle oluşturulmuştur ve sözcükler, ifade edilişlerindeki sağlamlıkları ile dikkat çekmektedir. Bu tarz hikmetli beyitlerinde şair, ifade ettiği hususu kendi yaşamıyla ilintilendirerek ya da sosyal hayata ait her hangi bir konuyla bağdaştırarak anlatma yoluna gitmiştir. Aşağıdaki beytinde görüldüğü gibi şair, paslı olmayan nesnelere cila kabul etmeyeceğini veciz bir şekilde hikemî üslubu ile harmanlayarak sunarken, bu fikri gönlün gücenikliğin kendisi için mutluluk vesilesi olma niteliğiyle bağdaştırarak anlatma yoluna gitmiştir. İlk fikir böylece ikinci fikrin destekleyicisi ya da pekiştiricisi rolünü üstlenmiştir:

*Kâbil-i jeng olmayan olmaz pezîrâ-yı cilâ
İgbirâr-ı hâtır iksir-i meserrettir bana² (Râgıb Paşa, G.2/3)*

Şarap şişesinin kadehe dökülüşü sırasındaki eğikliğini, bir insanın alçakgönüllülükle huzur içinde eğilmesi ile bağdaştırarak fikirlerini veciz bir hikmet üslubu ile desteklemektedir. Burada şairin mısraları, irsâl-i mesel sanatının estetik niteliği ile karılarak berceste bir mısra niteliği almıştır:

*Tevâzudur dem-i rîzişde çün kim meşreb-i mînâ
Degil hâlî sa'âdetden anınçün kevkeb-i mînâ (G.6/1)*

Râgıb Paşa, berceste mısra niteliğindeki söylemleri ile doyurucu ve vurgulu hikmetli üslubunu devam ettirir. Aşağıdaki beytinin ilk mısrasında belirttiği "hakikat ehli kimselere/insan-ı kâmile ikiyüzlülük elbisesi yakışmaz" ifadesi bir atasözü hükmündedir. Râgıb Paşa bu tür söylemleriyle hikemî üslubun devrindeki en önemli şairi olma unvanını kazanmış ve bunu layıkıyla taşımıştır:

*Hakikat ehline çesbân degil libâs-i riyâ
Yakışdırırsa dahi müste'ârdır güya (G.7/2)*

Şair; yüzün karalığını utanma teri ile yıkarken (G.3/6) üslubu gereği hâl dilini kullanmanın gereğine vurgu yapmakta, kin ve düşmanlıktan kimseye fayda gelmeyeceğinin altını çarpıcı bir sözle çizmektedir. "Kin ve garazın sebebi hep akçe ve dinar kavgasıdır" diyen Râgıb, bu doğrultuda en büyük olgunluğun gönül yarası olduğunu, yani başkalarının dertleriyle hemhâl olmak olduğunu özellikle vurgulamaktadır:

*Kemâlinden degildir dâğ-ı ber-dil kimse kimseye
Medâr-ı hukd u kîn gavgâ-yı dînâr u diremdir hep (G.11/6)*

Râgıb Paşa, şiirlerinde Nâbî misali toplumun hemen her meselesine eğilmiş, bu konuda söz yürütmüştür. Aşağıdaki beytinde şair, bu kez devlet yöneticisinin pozisyonuna değinir. Râgıb'a göre "memduh değil, devletin verdiği paye/makam daha çok yüksekte olmak (durumundadır), çünkü bu yüksekliğin sonu, makamın iniş çıkışının

² Beyitler Hüseyin Yorulmaz'ın *Râgıb Paşa Divanı (Araştırma ve İnceleme)* isimli Yüksek Lisans Tezinden alınmıştır. Ömer Demirbağ'ın *Koca Râgıb Paşa ve Divânı* adlı Doktora Tezi ile karşılaştırılmış, Divânın tıpkıbasımı göz önüne alınarak kısmî düzeltmeler yapılmış, metin tamiri yoluna gidilmiştir.

müsavi oluşuna göre şekillenmektedir". Şairin bu ifadelerinde, ilk fikri ile ikinci fikri hikmetli üslubu içerisinde bağdaştırdığı görülür:

Tesâvî-i firâz u şîbe nisbetle olur âhir

Degil memdûh pek bâlâ-ter olmak pâye-i devlet (G.13/2)

Râgıb; gönüllerin kirlenmesine aşağıdaki beytinde temsil-i teşbihin estetik gücüyle çarpıcı bir neden bulurken, hikemî üsluptaki maharetini sosyal hayattan aldığı intibalarla bir kez daha kanıtlar. Şair beytinde "temiz ahlaklı (kimse) temiz gönüllülerden mahzundur, toz aynanın üzerinde su ve hava nedeniyle birikir" derken manidar bir berceste mısra örneğini daha söylemlerine eklemiş olur:

Sâf-tînet sâf dillerden mükedderdir yine

Hâtır-ı âyînede âb u hevâdandır gubâr (G.54/6)

Gidenin yolundan yorulmadığı ve istikamet üzere ilerlediği (G.81/5) emin bir çizgide yürüyen Râgıb Paşa, bu istikametini hikemî tarzda yazdığı gazellerinde devam ettirmiştir. O " yükünü dostların boynuna yükleyenler, ne kadar neşeli olsalar da başkalarının neşesini kaçırmaz" diyerek, hikemî istikametteki rüştünü böylece ispatlamış olmaktadır. *Râgıb Paşa Divânı* bu tarz söylemleri içeren bir *hikmet külliyatı* hükmündedir:

Bârını gerden-i ahaba idenler tahmîl

Ne kadar olsa sebük-rû olur elbette sakil (G.107/1)

2. Râgıb Paşa'da Hikmet Üslubu İçinde Harmanlanmış Mertçe Eda

Divan şairleri, yaklaşık yedi asırlık mazisinde farklı söylemleri kullanarak, klasik geleneği zenginleştirme yoluna gitmişlerdir. Bu şairler; klasik şiirin temelini oluşturan aşkın verdiği ıstıraplı ya da mutluluk eksenli duyguları içeren âşıkâne tarz, şarap, hayattan kam alma veya şaraba ait söylemleri içeren rindâne tarz, sevgiliye karşı aşk hislerinin samimiyetle söylendiği, aşkın her türlü heyecan ve çapkınlıklarının açık bir şekilde söylenmekten çekinilmediği şuhâne tarz³ ve çalışmada söz konusu edilen hikemî tarz olmak üzere çeşitli söylem biçimlerini kullanmışlardır. Râgıb Paşa ise daha önce de vurgulandığı gibi bu tarzlar yanında ağırlıklı olarak hikemî tarzı kullanmıştır. Şair aynı zamanda, hikemî tarz

³ Şuhâne tarz hakkında geniş bilgi için bk. (Sevimli 2021).

içerisinde yiğitlik ve mertlik kavramlarını kullanarak fikirlerini dillendirmiştir. Bu söylemlerin memduhun yiğitliği ve şairlik tabiatına yönelen yönleri olmak üzere mertçe bir edayla tasvir edildikleri görülmektedir. Bu söylemlere ait tasvirlerle geçmeden önce kısaca mertlik ve yiğitlik kavramlarına da değinmek gerekmektedir.

Tarihsel sürece bakıldığında Türk kültüründe destan döneminden itibaren yiğitlik ve mertlik kavramlarının önem kazandığı görülmektedir. Türklerin “yiğitlik, cesaret, mertlik, dayanışmacılık, misafirperverlik, teşkilatçılık, fedakârlık, yardımseverlik, dayanıklılık, doğruluk, cömertlik, ırz ve namusa düşkünlük gibi birçok özellikleri edebî eserler içinde temayüz etmiştir. Eski Türk destanlarında, Dede Korkut Hikâyelerinde ve Orhun Kitabelerinde bu hususlarla ilgili çok sayıda örnek bulunmaktadır” (Ceylan 2015: 6). Sözlüklerde ise yiğit ya da yiğitlik olgusunun daha çok Farsça “civân” ile mert sözcüklerinin birleşiminden oluşan “civân-merd”, Arapça ise “secâ'at” kelimeleri ile karşılanan bir mana evreninin bulunduğu görülür. Bu manalarda “mert” sözcüğü; *yiğit, bahadır, şecî, müriüvetli, hamiyetli kimse* (Ayverdi 2015: 803; kubbealtılugati.com: E.T: 05.08.2021) anlamı ile yiğitlik kavramını bütünleyen bir mana zenginliğine sahip olmuştur. Yiğit insanın niteliğini belirtmek üzere ise korkusuz, gözü pek, yürekli cesaretli kimse, babayiğit, dilâver anlamında Farsça “dilîr” veya Arapça “cesûr-şecî” kelimeleri kullanılmış ve bu manalara eklenmiştir. Yine yiğitçe, cesurca tutum anlamında Farsça “dilîrâne” sözcüğü de kullanılmış, bu kullanım edebî alanda merdâne ya da diğer bir deyişle mertçe edaya karşılık gelecek şiirsel söylemlerde yer bulmuştur. Bu söylemlerde yiğitlik olgusu karşılığında en çok kullanılan “civân-merd” ya da “merd” sözcükleri ise mertlik, asillik ve yiğitlik (Ayverdî 2015: 201; kubbealtılugati.com, E.T: 05.08.2021) niteliklerini içermeleri yönüyle eş anlamlı olarak pek çok gazel ya da beytin manalarına eklenmiş ve dillendirilmiştir. Bu şiirsel söylemlerde civanmertçe tutum ve mertçe eda ön plana çıkmış ve bu söylem biçimi hem memduhun övgüsünde hem de sevgilinin betimlenmesinde estetik açıdan ön plana çıkarılarak işlenmiştir. Modern Farsça'da “erkek, adam, olarak “mert, yiğit (kinaye)” anlamlarıyla kullanıldığı da görülen “merd” kelimesinin “merdâne, merdâneğî,

merdâne-vâr” şeklinde yiğitlik, mertlik⁴, yiğitçe davranış ve tutum, yiğitlik gösterisi manalarında benzer kullanımları olduğu görülmektedir (Kantar 2000: 1060).

Yukarıdaki kavramlar, yiğitlik ya da mertlik olgusu bağlamında birçok alanda olduğu gibi edebî alanda da geniş bir kullanım alanı bulmuştur. Bu durum, Divan şiirinde de geçerlidir. Gerek gelenek doğrultusunda aşk ve sevgili bağlamında gerekse memduhun övgüsünde yiğitlik olgusunda ele alınıp işlenmiştir. Bu doğrultuda *mert*, *merdâne*, *civân-mert*, *secâ'at* gibi kavramlarla yiğitlik ve mertlik olgusuna yer verilmiştir. Bu tarz şiirlere gür bir ses ve mertçe bir edanın hâkim olduğu görülmektedir. Râgıb Paşa, bu söylemle kurulduğu görülen beyitlerinde ifadelerini mertçe bir tavırla yiğit kimselerin övgüsüne yönlendirmektedir. Aşağıdaki beytinde şair, yiğit insanın canına düşkün olmaması gerektiğini çünkü bu düşkünlüğün insanı ağırıncanlı yapacağını özellikle vurgulamakta, bu vurgusunu hikemî üslubu gereği veciz bir sözle pekiştirme yoluna gitmektedir. Bu veciz söz “yumuşak yastık üstünde uyuyanların uykusu ağır olur” şeklinde belirtilerek estetik açıdan mükemmel bir irsâl-ı meselle mertçe edaya eklenir:

Ülfet-i ten-perverân eyler girân-cân âdemi

Bister-i nerm üzre hâb-ı huftékân sengîn olur (G.60/1)

Râgıb Paşa, takip eden beytinde ise mertlik olgusunu tezat bir söylemle ifade eder. Şaire göre “bazen, zorunlu olarak zalimlere baş eğmek gerekir, çünkü sert taş (bazen) uykulu insana yastık olmaktadır”. Râgıb bu hikmetli sözü ile mertçe edaya zorluk görmeden, ezilmeden ya

4 Arapça “kardeşim” veya Türkçe “akı”, “cömert, yiğit, civanmert, eli açık” anlamında kullanılan “ahi” ya da onların mensup olduğu teşkilatı ifade eden “ahilik” olgusunun da mertçe eda ya da mertçe söylemlerde yeri bulunmaktadır. XIII. yüzyıldan itibaren Anadolu’nun vatanlaşmasında ve Osmanlı Devleti’nin kurulmasında büyük rol oynayan dini, sosyal, kültürel, ekonomik ve siyasi boyutları olan bir sistem olan “ahilik”, imanı âmele dönüştürerek iktisadî hayatta kalkınma ve dayanışmayı sağlayabilmiştir (Ceylan 2015: 4). Arap toplumunda misafirperverlik, cömertlik, yiğitlik gibi anlamlara karşılık gelen fütüvveti de kapsayarak oluşumunu tamamlayan bu dinî ve iktisadî teşkilat (Köksal 2008: 47-49) ürettiği “fetâlarla/yiğitlerle” isar, yani fedakârlık ve diğerkâmlıkla başkaları için çabalama anlayışını toplumda yaygınlaştırmış, toplumsal dayanışma ve yardımlaşmanın asil tavrını toplumda inşa etmede oldukça etkili olmuştur. Râgıb Paşa’da “ahilik olgusu bağlamında bir mertçe edadan bahsedilemeyeceği için çalışmada bu husus sadece hatırlatılmıştır.

da zorluklar elinde olgunlaşıp pişmeden rahatlığa, bolluğa ya da başarıya ulaşamayacağına dair toplumsal kaideyi âdeta tescillemektedir:

*Gâh olur lâzım düriştâne zarûrî ser-fürû
Seng-i hâra merd-i hâb-âlûdeye balîn olur(G.60/3)*

Râgıb Paşa'ya göre yiğitlerin tenine layık süs elbisesi *mürüvvettir*. Kadın ile erkeği giysisinin süslü yapısı bakımından ayırdığı görülen şair, “kadın gibi üste ve omuza süs vermenin mert olana yakışmayacağını” belirterek, erkeğin, giyiminde de mertçe davranması gerektiğini vurgular. Râgıb Paşa'nın *mertdâne* bir edayla yiğit kimseye biçtiği giysi tarzı devrin sosyal hayattaki kabullerinin de yansıması niteliğindedir:

*Ten-i merdâne çesbân câme-i zînet mürüvvettir
Misâl-i zen ber u dûşa yakışmaz zîb ü fer virmek (G.98/2)*

Râgıb Paşa, bu tarz söylemlerini ilerletirken hikmeti bir nevi içselleştirir. Şair, mert kimsenin “miğferin takılması/duruşu, karakersizi hüner sahibi yapmaz; mert kimsenin zırhı kılıç gibi cevherinden/özünden olmalıdır” derken Ziyâ Paşa'nın “âyinesi iştir kişinin lafa bakılmaz” şeklindeki veciz söylemini anımsatır. Söylemlerdeki mertçe eda, temsil-i teşbih sanatının estetiğinde hüner sahibi olmayı, bir miğfer misali yiğit kimselere özgü kılmaktadır. Bu özgülük yiğitliği hüner addederken, namert olmayı manevi özünden mahrum olduğu için korunaksız hâle getirmektedir:

*Eylemez nâ-merdi vaz -ı miğferi sâhib-hüner
Tîgveş merdin gerekdir cevherinden cevşeni (G.168/6)*

Râgıb Paşa, bu kez pek çok klasik şair gibi “felek” kavramını mertçe edasına ekler. Bu doğrultuda şair irfan sahibi olanın zulmü terk etmesi gerektiğine dair kuralı bir nevi sistemleştirir. Kapalı istiare yoluyla feleği hüner sahibi olan ve cesurca tavır takınan biri olarak kurgulayan şair, böyle bir kimsenin herkese adil davranacağını özellikle vurgular. Şairin bu vurguda, *cesareti hüner sahibi olmakla özdeşleştirilmesi* takdire şayan bir durumdur. Çünkü şair, ahlaki davranabilmek için ahlaki cesarete ihtiyaç duyulacağını özellikle vurgulamaktadır. Bu vurgu; iyi niyet veya ahlaki niyetin cesaret sahibi olmakla ahlaki bir davranışa dönüşebilmesinin gerekliliğini” (Mert; Aydemir 2019: 332) bir hikmetli söz gibi beytin manasına içkin kılabilmektedir:

*Cümleye vaz'-ı sitem böyle dilirâne midir
Yohsa ey çarh hemân sâhib-i irfâne midir (G.51/1)*

Görüldüğü üzere Râgıb Paşa, mertçe edayla ördüğü beyitlerini hikemî üslubunun gereği olarak veciz ifadelerle süsleme yoluna gitmektedir. Böylece şair, yiğitlik veya civanmertlik olgusuyla hikmeti başarılı bir sanatkârlıkla bağdaştırma ve harmanlama yoluna gider. Bu yol; mertçe edanın hikmetle bulunduğu estetik söylemleri, yiğitlik olgusu bağlamında hikmetle karıldığı edebî kavuştak noktalarına götürecek niteliklere sahiptir.

2.1. Memduhun Yiğitliği Bağlamında Mertçe Eda

Divan şiirinde, özellikle de bir övgü şiiri olan kaside tarzında memduhun yiğitliği, cesareti mübalağalı ifadelerle sürekli övülmüştür. Yiğitlik, cengâverlik, savaşçılık, cesaret, savaş sanatlarında ustalık gibi yaklaşımlarla öne çıkarılan bu olgular, memduha bir meziyet olarak layık bulunmaktadır. Böylece kasideler yoluyla ideal insan portresi çizilirken mertliği tamamlayan liderlik, adil olma gibi temel niteliklere eşlik eden birçok vasıf da dile getirilmiş olmaktadır (Yazar ve Beyhan 2018: 229). Râgıb da bir klasik şair olarak mertçe edasını memduha yöneltirken aynı geleneği takip etmiştir, ancak şair bu söylemlerini hikmetli üslubu ile bağdaştırarak hikmet ile mertliği aynı sanatsal çizgide buluşturmakta daha başarılı olabilmektedir.

Râgıb Paşa, aşağıdaki beyitlerinde mertçe üslubunu devrin padişahı Sultan I. Mahmut'u överken kullanır. Şair, memduhunun iyi yönetimi ile olgun bir barış elde edildiğini belirterek, bu barışın merdâne olduğunu vurgular. Şaire göre bu tutum, Allah'ın adaleti ile mürüvvet duygusu çerçevesinde gerçekleşmiş, savaş sonucu yapılan yiğitçe bir barışın tamamını muzaffer bir edayla ve şahlara yakışır bir tavırla topluma yaymakta muktedir olabilmektedir. Burada Râgıb Paşa'nın hâmisinin meziyetlerine yönelttiği mertçe edaya muzafferce ve *şahâne* olmak üzere birbirini mertlik ya da yiğitlik olgusu bağlamında destekleyen unsurları eklememesi, bu tarz söylemlerini pekiştirici rol oynamıştır. Şairin klasik şiirdeki başarısı da buradadır. Râgıb Paşa, fikirlerini ya da duygularını aktarırken söylemlerini edebî sanatlara boğmak yerine, kısa ve öz olarak hikmetli sözlerle aktarmıştır:

*Sulh ammā ki galibiyet ile
Hakk-ı insāf ile müriüvvet ile
Hāsıl-ı cenk ü sulh-ı merdāne
Cümlesi galibāne şāhāne (M⁵.1/13-14)*

Yiğitlik ya da civanmertlikte “kahramanlık” ön plana çıkmaktadır. Klasik gelenekte bu durum, İran mitolojisine ait unsurlarla ifade edilmektedir. Râgıb Paşa'da bu doğrultuda memduhunu överken İran mitolojisinde kahramanlığı ile ön plana çıkan Dârâ-İskender, Cem, Tehemten/Rüstem ve Kahraman adlı şahsiyetleri kullanır. Şairin memduhuna yönelttiği mertçe edada memduhu, İskender gibi zengin, Dârâ'nın vafına bürünmüş, Cem tabiatlı saflar yaran, buyruğuyla güçlü dünya padişahlarını bir aslan gibi deviren cömert bir idareci, Süleyman'ın veziri Asaf misali ideal bir yardımcı olarak belirmektedir. Râgıb Paşa, onu aynı zamanda kadim İran tarihi ve mitolojisinde kahramanlığı ile tanınan Rüstem'e ve Kahraman'a teşbih ederek söylemlerini cesur ve tok ifadelerle yönlendirmektedir. Devrin sadrazamı Ali Paşa, şairin nazarında o kadar büyükmektedir ki Râgıb Paşa onu yiğitlik meydanının eşi görülmemiş binicisi olarak takdim etmektedir. Kullanılan ifadeler mertlik olgusunu, memduhun yüceltilen kişiliğinde pekiştirici rol üstlenmektedir:

*Ne paşa Âsâf-ı makbûl-ı 'âlem dāver-i ekrem
Hidiv-i Cem-şiyem Dārâ-haşem İskender-i gānī
Hem-āverd-i Tehemten Kahramān-i ceng-i māhānī
Ne Âsâf şeh-süvār-ı yekke-tāz-ı 'arsa-i merdi (K.2/24-26)*

Râgıb Paşa'nın memduhuna yönelttiği bu algıların hâkim olduğu şiir tarzının ilk örneklerinin Arap edebiyatında Emevîler döneminde verildiği görülmektedir. Emevî hükümdarları halife unvanıyla saltanatı kendilerine özgü kıldıktan sonra, “Hz. Ebû Bekir'in kullandığı *halîfetü Resûlillah* ve Hz. Ömer'in kullanmaya başladığı *emîrü'l-mü'minîn* sıfatı yerine, kendini dinin koruyucusu olarak görerek *halîfetullah* veya benzer anlamdaki *zillullahi fî'l-arz*, yani *Allah'ın yeryüzündeki gölgesi* sıfatlarını kullanmışlardır (Armutlu 2019: 253). Siyasi gücün ispatı şeklinde

⁵ Hüseyin Yorulmaz'ın “kaside” olarak belirttiği bu şiiri Ömer Demirbağ Doktora Tezinde “mesnevi” olarak almıştır. Yazma nüshada “mesnevi” olarak belirtilmesi şairin, övgü üslubunu kısa mesnevi ile devam ettirdiğini göstermektedir.

algılanarak Abbasîler döneminde de kullanılan ve yoğunlukla şiirlerde ele alınan bu övgü kalıbı hilafetin gücü, halifenin mertlik ve yiğitlikte eşi ve benzerinin bulunmadığı söyleminden hareketle klasik şiirde yaygınlaşmıştır. Bu mübalağalı söylem Gök Tanrı'nın kendilerine Doğu ve Batı'yı bağısladığı şeklindeki inançla beliren ve saltanat sistemi olarak sistemleşmiş bulunan Türklerdeki "kut" anlayışı ile de benzerlik taşımaktadır. Sultanların Tanrı tarafından seçilmesi anlayışı Selçukluların hâkim olduğu bölgelerde siyasî yönden olduğu kadar, edebî alanda da devam ettirilmiştir. Enverî, Muizzî gibi kaside şairleri tarafından Selçuklu soyuna mensup hükümdarlara yöneltilen "Allah'ın gölgesi" övgü kalıbı böylece Fars edebiyatı sahasında da mertçe eda ile şiirlerde kullanılmaya başlanmıştır. Bu eda, Arap ve Fars müşterek kültür dairesinden geçerek Türk edebiyatında da ele alınmış ve daha sonraki dönemlerde de padişah övgülerinin vazgeçilmezi olarak kullanılmaya devam etmiştir. Kuruluş döneminden itibaren kullanılan ve sonrasında yaygınlaşan bu söylem pek çok şair tarafından padişah, vezir gibi memduhların üstün vasıflarını övmeye kullanılmıştır. Bu kullanımlarda İskender ve Feridun gibi hükümdarlar, onların yanında küçük görülmüş ve hafife alınmıştır. Nef'î ve Nâ'ilî gibi yetkin şairlerin şiirlerinde bu övgülerin mertçe edayla ve mübalağa sanatının gülub derecesinde kullanıldığı örnekler bir hayli yekûn teşkil eder (Armutlu 2019: 254-260).⁶ Aşağıdaki beyitlerde Râgıb Paşa, hâmisi sadrazam Ahmed Paşa'yı överken ona *makamın göktedir* diyerek Tanrı'nın gölgesi payesi biçmekte, adalet timsali Feridun'un niteliklerini ona vermektedir. Şair ayrıca kuvet, cesaret ve adaleti ile meşhur olan Behram'ı (Levent 2015: 164) memduhun silahşoru olarak atamakta, kullandığı *cömertlik meclisinin Hâtem-i Tâ'y'ı, savaş günününün saflar yaran yiğidi* gibi sözcüklerle onu mertlikte tüm vezirlerin, özellikle de Süleyman'ın meşhur veziri Âsâf'ın üzerinde konumlamaktadır. Râgıb Paşa'nın beyitlerdeki ifadeleri memduhuna yönelttiği mertçe edayı gözler önüne sermektedir:

*Âsümân-paye Feridûn-haşem Ahmed Paşa
Olsa şâyeste silahşoru olurdu Behrâm
Hâtem-i bezm-i sehâ saff-şiken rûz-ı vegâ
Ab-rû-yı vüzerâ Âsâf-i mergûb-i enam (K.1/14-15)*

⁶ Geniş bilgi için bk. (Armutlu 2019: 252-295).

Râgıb Paşa, klasik geleneği takip eden bir şair olarak, memduhunu cesareti bağlamında tasvir etmeye devam etmektedir. Bu yiğitçe söylemde övdüğü kişi, savaş meydanı içinde savaşırken gözlenir. Bu yiğitlik şairin gözünde, onun kılıcının yansısını yakut renkli bir kadeh misali feleklere yayabilmektedir. Râgıb Paşa, söylemlerini o kadar ustaca kurgular ki yakut renkli kadehin ışıltısı memduhunun kahramanca savaşırken kullandığı kılıcın parıltısı ile örtüştürülerek mertlik olgusuna eklenir:

*Sahn-ı peygār içre itdüñ şöyle bir merdâne ceng
İtdi çarhı 'aks-i tihüñ kâse-i yâküt-reng (Mus.1/4)*

Övülen kahramanın mertçe tavrında *himmet ve hamiyet* olgusu da ön plana çıkmaktadır. Râgıb Paşa, bu olguları aşağıdaki beytinde, Şah Tahmasb'ı yenilgiye uğrattığını söylediği Sultan I. Mahmut'un aslanlara yakışır yiğitçe himmetine bağlayarak, onun şahsına özgü kılar. Bu özgülük, ülkesinin onurunu korumak için çabalayan memduhun yiğitliğini mertçe bir edayla beytin dokusuna içkin kılmaktadır:

*Savlet-i şîrâne vü merdâne himmet nidügin
Şimdi bildi Şâh Tahmâsb hezîmet nidügin (Mus.1/5)*

Klasik şairler, hâmelerinin meziyetlerini Hz. Muhammed'in amcasının oğlu ve damadı Hz. Ali'nin yiğitliği ile özdeşleştirmişlerdir. Râgıb Paşa'da bu doğrultuda memduhu Ali Paşa'nın cesur ve savaşçı kişiliğine savaşta düşman saflarını Zülfikarı ile defalarca saldırarak yaran Allah'ın Arslanı'nın, diğer bir deyişle Haydar-ı Kerrâr'ın hüviyetini nakşeder. Bu cesaret, övülen kimseye zafer yoldaşlığında İslam Peygamberi'nin sağında ve solunda durarak Allah'ın da yardımı ile eşlik etmiş ve muzaffer olmasına yardımcı olmuştur. Böylece şair, " insanı şeref sahibi yapan necip bir haslet olan himmeti, onların karşılıksız yardımlaşma ve dayanışmayı önemseyen kişiliklerinde" (İsabeava 2018: 298) Hz. Muhammed ile yoldaşlığını yapan Ali'nin civanmert tutumlarında memduha vermiş ve bunu mertçe bir söylemle birleştirmiştir:

*Kerrâr-ı saf-ı rezm ki 'azminde olurlar
Tevfik ü zafer hem-rehi sâgınca solunca (G.137/7)*

Yiğitlik bu kez, mertlik denizinin incisi olarak belirir ve hükümdarlık meclisinin usta kılıç kullanan Rüstem'i olan sadrazamın üstün vasıflarına

“kuvvetli olma ve yiğitçe savaşma” olarak eklenir. Söylemler merdâne bir eda ile ilerlemektedir. Bu mertçe edada şairin, memduhu nitelerken kullandığı bağdaştırıcı ifadeler dikkat çekicidir. Böyle bir övgü kalıbında mertlik olgusu, altın süslü bir taç gibi himmet duygusu üzerine konulurken gözlenmektedir. Bu manevî donanımda övgünün Nef’î misali parlak ifadelerle yapılması Râgıb Paşa’nın ne kadar başarılı bir şair olduğunu da gözler önüne sermektedir. Denilebilir ki şairin başarısı mertçe söylemini özenle seçilmiş mazmun ve kavramlarla bağdaştırma yönündeki bu ustalığından kaynaklanmaktadır:

*Ne Âsâf Rüstem-i şemşîr-bâz-i rezm-i Hâkânî
Dür-i bahr-ı şecâ’at gevher-i zer-efser-i himmet (K.2/16)*

Bu edayla kurgulanmış beyitlerde yiğitlik ve onun ortaya konuluş biçimleri de önem arz etmektedir. Düşman karşısında verilen can siperâne mertlik/*celâdet*, yiğitlik ve savaşın gövde gösterisinin resmîyette tescillenmiş biçimi olmaktadır. Bu söylem biçiminin edebî tescili memduha yöneltilen mertçe edada görünür kılınmaktadır. Râgıb Paşa, bu söylem biçimi ile onun şahsına civanmertlik, yani yiğitlik olgularını “ideal insan portresi” (Yazar ve Beyhan 2018: 231) timsali ile eklelemektedir:

*Hak budur a’ dâye gösterdüñ celâdet nidiğün
Zor-ı bâzû resm-i peygâr ü şecâ’at nidiğün (Mus.1/4)*

Bu veciz söylem dilinde şairin kullandığı ifadeler hikmet yüklüdür. Bu himmet yükü ile memduhun mertlik vasıflarına cömertlik ve olayları algılamada ve çözümede gösterdiği engin kavrayış da eklenmektedir. Burada mert kimseye özgü olan cömertlik deniz gibi coşkunluk kazanarak hâminin avucunda tuttuğu keskin kılıcın gölgesinde tüm halkı bağışa gark ederken betimlenmektedir. Bu engin coşkunluk, çeliğine verilen suyun dağ deviren seller misali aktığı kılıcın keskinliğinde övülene derin bir idrak ve kavrayış yeteneği bağışlamaktadır. Râgıb Paşa’nın beyitte zamanın olaylarına isabetli fikirleriyle çözüm getiren memduha yönelttiği söylemler mertçe bir edayla kurgulanmış, üslubu gereği hikmetle bağdaştırılarak sunulmuştur:

*Kef-i deryâ-nevâlî sâye-i şemşîr-i bürrânî
Binâ-yı hâdisâta âb-ı tîğ-i seyl-i küh-endâz (K.2/21)*

2.2. Şairlik Tabiatına Yönelen Mertçe Eda

Klasik şair; kaside ve gazellerinde sadece hâmisini övmemiş, kendi şairliğini de yüceltmıştır. Bu yüceltme olgusunda “ideal bir şair portresi”nin çerçevesi çizilmiştir (Durmuş 2007: 108). Sözün misk, hayalin nezaketle doldurulduğu şiirlerde kullanılan ifadeler yumuşak, hoş, güzel manalara karşılık gelmekte, latîf, kusursuz, akıcı, parlak, güzel ve gösterişli örneklerle övgü yapılırken dahi hâmiyi yönlendirme amacı güdülmektedir (Durmuş 2007: 111). Böylece şair; memduhunu sanat ve sanatçıya yardım hususunda teşvik ederken, şiirini de bu alanda kalem yürüten kimselerden üstün tutmaktadır. Râgıb Paşa'da aynı geleneği takip etmiş, bu üstün tutuşta söze verilen kuvveti hikmetli ifadeleriyle bağdaştırarak şairlik arsasındaki mertliğini hekimâne edayla pekiştirme yoluna gitmiştir. Mertlik olgusunun hikmetle bağdaştırıldığı bu tarz söylemlerde klasik âşık olarak şair, kendi şairlik tabiatına da kuvvet vermekte ve ona yiğitlik vasıfları öngörmektedir. Bu doğrultuda aşağıdaki beytinde Râgıb Paşa, aşkı memduhun gücüne güzellik veren bir neden olarak görürken, şiirini hikmetli sözlerle yüceltme yoluna gitmektedir. Şaire göre aslan gibi şairlik tabiatı, edebî sahada faaliyet gösteren nice ceylanlara süt vermektedir. Aslanın ceylana süt verdiği *bu hikmetli bağdaştırmada* mertçe edanın şairin övgüsüne ayrı bir güzellik kattığı görülebilmektedir:

*'Aşk olur kuvvet-i bâzûsuna bâdî hüsnü
Şîri bu 'arsanun âhûlarına şîr virür (G.63/3)*

Bu edada hâmisi, düşman saflarını yaran bir yiğit rolüyle belirirken, şair de şairlik arsasındaki rakiplerinin safını ifadelerinin gücüyle yarararak ilerlemektedir. Bu kez, mertlik olgusunu şair; savaş meydanlarında kahramanca savaştan Rüstem'den ödünçleyerek kendine özgü kılmaktadır. Artık söz arsasında güç ve kuvvet şaire geçmiştir. Bu duygu bir elde etme isteği olarak belirse de Râgıb Paşa, bu duygunun verdiği tahammül gücüyle şairlik tabiatını bir pençe misali kullanmakta ve onu insanların derdine derman olacak bir mesnet edinmektedir. Söylemler, Râgıb Paşa'nın şairlik tabiatına yönelttiği mertçe edayı görünür hâle getirmektedir:

*Olsa bâzû-yı tahammül pençe-tâb-ı merd-i derd
Ben idim 'âlemde şimdi Rüstem-i nâverd-i derd (G.22/1)*

Klasik şiirde şairlik yeteneğinin övgüsü basit bir olgu değil, haklı bir çabanın dillendirilmesinin ürünüdür. Şair, söz ipliğine inciye dizerken mazmun ve mefhumları özenle seçip kullanma becerisini sergilemektedir. Bu güç onun söze kuvvet vererek, edebî alanda rüştünü, yani yetkinliğini ve mertliğini ispat etmesinin de yegâne delili olmaktadır. Râgıb da söz ustalığında yiğit olmayı önermektedir. Bu alanda yetkin olmayan kötü huylu kimseler konuşurken, söz arasında aslında çirkinliğini göstermektedirler. Bu durumu şair, üslubu gereği hikmetli bir sözle bağdaştırarak anlatır. Bu bağdaştırmayı Çingene adamın yiğitliğini arz ederken, aslında hırsızlık yaptığını itiraf ettiği söylemi ile yapan şair, ifadelerini hikmetli sözler ve temsil-i teşbih sanatının estetiği ile destekleyerek sunma yoluna gider. Bu söylem biçiminde mertlik olgusu, yapmacıksız ve doğru sözün önemini pekiştiren bir edayla beytin dokusuna eklenmiş hâldedir:

Meyân-ı güft-gûda bed-meniş ihâm ider kubhun

Şecâ'at 'arz iderken merd-i kibtî sirkâtin söyler (G.38/5)

Râgıb Paşa, söz arsasında kendini üstün saymaya hikmetli üslubundan getirdiği çarpıcı ifadelerle devam eder. Şaire göre bu alanda söz yürüten tahammülsüz namertler bir ölüden farksızdır. Çünkü sözüne tahammül edecek mertliği gösteren *himmetin yiğitlerini* dünya denilen kadın baştan çıkarıp aciz kılmıştır. Acziyet ile mertliğin, himmet ile hoşgörünün/tahammül duygusuyla bağdaştırıldığı bu mertçe edada Râgıb Paşa, sosyal hayatta himmet sahibi kimselerin kalmadığını, onların yerini tahammülsüz, namert kimselerin aldığını ifade etmektedir. Bu ifade biçiminde mertlik olgusunun sosyal eleştiriye katkı sağlayacak bir nitelikle kullanıldığı görülmektedir:

Merdân-ı himmeti zen-i dünyâ zebûn ider

Bu 'arsanun tehâmil-i nâ-merdi mürdedir (G.42/5)

Klasik şair, bazı şiirlerde elbette kendi kişiliğini ve hayata bakış açısını da duyurur. Râgıb Paşa da aşağıdaki beytinde kendi kişiliğini betimler. Şaire göre dünyanın en uygun işi talihin gücüne sahip olmaktır. Bu güç, şairin nazarında kaba kuvvete değil bahtın uyanıklığına denk gelmektedir. Beyte hâkim olan mertçe edanın talihsizlikten saadete ulaşan çizgide, yine bir sosyal eleştiriye öngördüğü görülebilmektedir. Burada şair; çabalamakla yüksek mevkilere gelmediğini belirterek

şairlikte ya da bulunduğu mevkide kıymetinin bilinmediğinden dem vurmaktadır. Söylemlerdeki sitem, hikemî üslubun sunuluş ve ifade edilmiş biçimindeki derin manaları duyurabilecek niteliktedir ve üslup güven doludur:

Sāz-kār-ı kār-ı 'ālem kuvvet-i ikbaldir

Baht-ı fîrûz isteriz bâzû-yı pür-zür olmasın (G.132/4)

Bu güven dolu söylem, aşağıdaki beyitte Allah'ın yardımını talep arzusu ile pekiştirilir. Şaire göre o ilahî yardım bulunmasa ne himmetin bileğine ne de bir güce sahip olunacaktır. Söylemler ilahî mercie yöneltilmekte, mertlikle ilgili olgular kendini bir kabulleniş ve kadere teslim etmektedir. Râgıb Paşa, bu söylemiyle şairlikte her şeyini borçlu olduğu ulvî mercie olan inancını da pekiştirmektedir. Görüldüğü gibi söylemler, şairlik tabiatına yöneltilen mertçe edayı gözler önüne sermektedir:

Yine müisâ'ade tevfikden olur yohsa

Ne ân ki sâ'id-i himmetde zûr bizdendir (G.49/6)

Sonuç

XVIII. asırda sadrazamlık makamına kadar yükselmiş büyük devlet adamlarından biri olan Râgıb Paşa, klasik edebiyatın bugüne kadar yetiştirdiği seçkin şairlerinden biridir. Şair, Hikemî tarzdan etkilenmiş ve hikmetli şiirin öncüsü Nâbî'nin bu yüzyıldaki güçlü takipçisi olmuştur. Bu yönüyle şair, Nâbî takipçiliğinde en başarılı temsilci konumunu tesciller. Râgıb Paşa, klasik edebiyatın mazmunlarını ustaca kullanır, başarılı bağdaştırmalar yapar ve bunları hikmetli üslubu ile harmanlayarak hekimâne söylemi merdâne edayla bütünleştirmekte de oldukça başarılı olur. Bu tarz şiirleri ile *Divânı* "bir özlü sözler mecmuası" ya da "bir hikmet külliyatı" niteliği taşır. Râgıb Paşa'nın bu şiirleri sosyal hayata dair olguların hikmetle yoğrulmuş timsalleridir ve son derece vecizdir. Şair, bu tarz şiirlerinin ilk mısraını irsal-ı mesel ya da temsil-i teşbihin estetiği ile kurarken, ikinci mısraına ilkinde ileri sürdüğü fikrin destekleyicisi ya da pekiştiricisi rolünü verir. Bu mısralar hikemî tarzda olduğu gibi fikir yüklüdür. Bu doğrultuda onun hikemî tarzı mertçe edayla dillendirdiği şiirlerine bakıldığında şu sonuçlara ulaşılmıştır:

Râgıb Paşa, Hikemî üslupla yetinmez ve öncülük ettiği bu tarzı, yiğitlik-mertlik kavramları bağlamında mertçe eda ile bütünleştirilerek sunar. Şairin bu tarz manzumelerinde hikemî üslubun doyurucu dili ile vurucu söz yapısı hemen hissedilir.

Râgıb Paşa, merdâne edayla oluşturduğu şiirlerinde memduhun yiğitliğini ve şairlik tabiatını hikmetli sözlerle harmanlayarak sunar ve ideal bir mert/yiğit insan profili oluşturur. Mürüvvet ve hamiyeti şahsına içkin kılan bu insana Râgıb Paşa'nın yönelttiği eda mertçedir. Bu mertçe söylemle şairin pek çok şiiri, hikmetle mertçe edanın kaynaştırılıp içselleştirildiği bir rehber, edebî yönerge hükmü kazanır. Bu hüküm, onun şiirlerine irfan sahibi olmayı perçinler. Bu sağlam inşa; Râgıb Paşa'nın hikmetli ifadeleri cesaretle bağdaştıran ve topluma yön veren şiirleri için bir gereklilik, ayrıca hikmeti mertçe edaya içkin kılan bir söylemin şairâne numuneleridir.

Râgıb Paşa'nın yiğitlik ve mertlik olguları ile kurgulanan şiirlerinin iki cepheli niteliği vardır. İlki mertçe edanın meduhun yiğitliği ve cengâverliğine yöneldiği söylem biçimidir. Burada şair, hikmetle mertliği övdüğü kimsenin yiğitliği ile buluşturmada oldukça başarılıdır. Bu övgü kalıpları da başlı başına hikmet yüklüdür. Bunlar memduhun kişiliğini hikmetle harmanlayan söylemlerdir. Bu övgü kalıplarının kullanıldığı mertçe edanın hâkim olduğu şiir tarzının elbette bir kaynağı vardır. Bu kaynak da Emevîler dönemi Arap şiiridir. Bu şiir tarzı, dönemin siyasi ve sosyal şartlarının ürünüdür. O dönemde Emevî halifeleri şairlere sınırsız bir övgü fırsatı tanır ve kendilerinin *zillullah fi'l-arz/Allah'ın yeryüzündeki gölgesi* olarak övülmelerine ruhsat verirler. Dinin otoritedeki manevî etkisinin maddî güce evrildiği bu tarihsel süreçte sultanın yüceltildiği görülür. Türklerdeki "kut", yani Allah'ın bağışladığı bir iktidar modeli ile benzeşen bu anlayış, Selçukluların siyasî güç olarak belirmesiyle Fars edebî sahasına da yansımıştır. Enverî, Muizzî gibi şairler kullandıkları övgü kalıplarında sultanın mertliğini ön plana çıkarır. Aynı durum müşterek kaynaktan klasik Türk şiirine de geçer ve pek çok şair tarafından memduhlar *Allah'ın gölgesi* vasfıyla övülür. Şu ana kadar fazla üzerinde durulmayan bu temeli; Râgıb Paşa'nın hikemî üslubuna bir taklit objesi olarak değil, orijinal bir söylem biçimi olarak eklediği görülür.

Bu övgü kalıpları hayli orijinaldir ve Râgıp Paşa'ya özgü nitelikler ağırlıklıdır. Memduh'un kullandığı kılıcın yansımasının mertlik olgusunu açığa çıkaracak nitelikte sunulması, hamiyet olgusunun yiğitlik vasfıyla bağdaştırılması, deniz misali coşkunluk kazanan cömertliğin; çeliğe verilen suyun keskinleştirdiği kılıcının parıltısını hâmisine idrak ve kavrayış kabiliyeti olarak yansıtması, Allah'ın Arslanı Ali'nin düşman saflarını saran mert tutumunun beyitlere nakşedilmesi... Bu başarılı ve dikkat çekici söylemlerde mertlik ve yiğitlik olgularının âdeta dile geldiği görülür. Râgıp Paşa, bu söylem biçimi ile hikmetli üslubunu mertçe edası ile tescilleyen şair ünvanını alır.

Râgıp Paşa; mertçe edayı ikinci olarak şairlik tabiatına yansıtır ve bunu, söze kuvvet vererek sağlar. Böylece şair, şiir arsasındaki sanatkârlık meziyetini mertçe edayla pekiştirir. Bu edada hikmet yüklüdür. Bu hikmetli mertçe edada yine orijinal söylemler ağırlıklıdır. Aslanın ceylana süt verdiği hamiyet ve diğerkâmlık duygusunun yiğitlik olgusuyla bağdaştırılması, Rüstem'den alınan cengâverliğin hikmetli sözlere bir pençe kuvveti vererek, insanların derdine derman olan bir mücadeleye dönüşmesi... Bu söylemlerle şair, hikmetin yiğitlikle örüldüğü söz arsasında rüştünü ispatlar. O, böylece hikmetten merdâne edaya ulaşan çizgide şiir arsasında yiğitliğiyle böbürlenip hırsızlığını ifşa eden kötü huyluların sahip olduğu olumsuz nitelikleri iyiliğe, güzelliğe ve mertliğe tebdil etmeyi başarır. Bu tarz söylemler elbette sosyal eleştiriye de katkı sağlayacak potansiyeli bünyelerinde taşır. Acziyet ile mertliğin, himmet ile tahammülün bağdaştırıldığı bu şiirler, mertçe edayla hikmetin karıldığı üstün bir şairlik yeteneğinin ürünüdür. Râgıp'da bu yetenek talihsizlikten saadete ulaşan çizgide geliştirdiği yiğitçe söylemler ile sağlanır. Böyle söylemlerde sitem bile, hikemî üslubun sunuluş ve ifade ediliş biçimindeki derin manayı duyurur. Yiğitlik ve mertlik olguları ile karılmış bu edanın sade Râgıp Paşa'nın şiirine değil, klasik Türk şiirine de ayrı bir derinlik kattığı bir gerçekliktir.

Kaynakça

ARMUTLU, Sadık (2019), "Farsça ve Türkçe Kasidelerde 'Allah'ın Gölgesi' Olarak Sultan ve Vasıfları: Mu'izzî-Enverî/Nâ'ilî-Nef'î Örneği", *Haluk İpekten Adına Klasik Türk Edebiyatının Ses ve Anlam Dünyası*

Sempozyumu (10-11 Ekim 2019 Düzce) Bildiriler Kitabı, Editörler: İlhan Genç, Metin Akkuş, Düzce Üniversitesi, 252-295.

AYVERDİ, İlhan (2010), *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, İstanbul: Kubbealtı Yayıncılık.

DEMİRBAĞ, Ömer (1999), *Koca Râgıb Paşa ve Divân-ı Râgıb*, Doktora Tezi, Van: Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi.

DURMUŞ, Tuba Işınsu İsen (2007), "Fahriyeler Işığında Osmanlı Şiirinde İdeal Şairin Portresi", *Bilig*, 43, 107-116.

HORATA, Osman (2007), "Son Klasik Dönem (1700-1800)", *Türk Edebiyat Tarihi 2*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

İSABEAVA, Mairamkan (2018), "Orta Asya Kültüründe Civanmert Dayanışması (Ahilik) ve Tarikat İlişkisi", *Akademik Bakış Dergisi*, 65, 294-306.

KANAR, Mehmet (2000), *Farsça-Türkçe Sözlük*, İstanbul: Deniz Kitabevi.

KESİK, Beyhan (2009), "Koca Râgıb Paşa'nın Şiirlerinde Sebki Hindî Tesiri", *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 4/2, 150-169.

KÖKSAL, Mehmet Fatih (2008), *Ahi Evran ve Ahilik*, Kırşehir.

KUBEALTI (e-sözlük), "Mert/Merd"
<http://lugatim.com/s/MERT%E2%80%93MERC> (05.08.2021).

KUBEALTI (e-sözlük), "Yiğit"
<http://lugatim.com/s/Y%C4%B0%C4%9E%C4%B0T> (05.08.2021).

LEVENT, Ağâh Sırrı (2015), *Divân Edebiyatı Kelimeler ve Remizler Mazmunlar ve Mefhumlar*, İstanbul: Dergâh Yayınevi.

MERT, İbrahim Sani; Aydemir, Muzaffer (2019), "Yönetmelik Cesaretin Tarihi Kaynakları Üzerine Bir İnceleme: Eski Türk Yazıtlarında Cesaret", *Anemon Muş Alpaslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7/6, 331-340.

SEVİMLİ, Erdem (2021), *Klasik Türk Şiirinde Şuhluk ve Şuhâne Tarz*, Doktora Tezi, Malatya: İnönü Üniversitesi.

YAZAR, İlyas ve Esra Beyhan (2018), "Türk Dünyasında 'Memduh' Bağlamında Savaş ve Epik Kişilik Özellikleri", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 18, 229-254.

YILMAZ, Kadri Hüsnü (2018). "Koca Râgıb Paşa'nın Bir Mecmuada Yer Alan Bilinmeyen Şiirleri", *SUTAD*, 43, 187-196.

YORULMAZ, Hüseyin (1989), *Koca Rgıb Paşa Divnı (Araştırma-Metin)*,
Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: İstanbul niversitesi.

